

Benkő Tímea

Megigazulás – megszentelődés – új életben járás

A marosvécsi református templom mennyezetének ikonográfiai programja

AZ 1700-as évek ötvenes éveitől különleges, embléma jellegű díszítő ábrázolás jelent meg több magyar református templomban, s így a marosvécsi református templom belső terében is.¹ Az ábrázolások Inczédi József *Liliomok völgye* című elmélkedésgyűjteményének illusztrációi alapján készültek. (A kiadvány 1745-ben jelent meg a nagyszebeni nyomdahely megjelölése nélkül.)² A kiadvány Johann Gerhard *Quinquaginta meditationes sacrae* című munkájának rímes prózába szedett magyar nyelvű fordítása.³ Johann Gerhard, a lutheránus ortodoxia jeles képviselőjének 1606-ban, még illusztrációk nélkül, latin nyelven kiadott munkája (Jéna 1606) hamarosan a korabeli építőirodalom kedvelt darabja lett, nemcsak latin, illetve német nyelven, hanem annak különböző nyelven megjelent fordításaiban is. Johann Gerhard lutheránus ortodoxia teológiájából táplálkozó elmélkedései, amelyeken Johann Arndt misztikus vonásokat hordozó írásainak hatása is kimutatható, népszerűek lettek a magyar reformátusok körében is. Népszerűségüket nemcsak az bizonyítja, hogy az elmélkedésgyűjteményt többször is kiadták, hanem az is, hogy a meditációkat szemléltető emblémákat felhasználták református templomok díszítésére is. Ez a gyakorlat egyrészt azért volt lehetséges, mert a kor építőirodalmi művei – a felekezeti teológiai irodalomtól eltérően – túlléptek a felekezeti korlátokon, s így a református hívek is felfedezhették bennük a maguk hitét építő tartalmat. De ugyanakkor a lutheránusok is szívesen olvasták a puritán írók

---

¹ A marosvécsi református templom építéséről, a templombelsőben látható díszítő ábrázolásokról ld.: Barabás Kisanna: Adalékok a marosvécsi református templom építés- és berendezéstörténetéhez. In: *Korunk*. 2005/2, 96–100.

² Barabás Kisanna: *i. m.* 98. Kurta József: A 18. századi építő irodalom egyik erdélyi kiadványa. Johann Gerhard: *Liliomok völgye*. 1745. In: *Református Szemle* 96 (2003/1), 89–92. A tanulmány illusztrációi ld. in *Református Szemle* 95 (2002/6), 495. 509. 518.

³ A *Liliomok völgye* kiadásáról ld. Kurta József: *i. m.* Az elmélkedésgyűjtemény fordításairól, a *Liliomok völgye* irodalmi szerkesztéséről ld. Berek Elza-Hajnalka: „*Szent elmélkedésit így magyarázásra. Fel vevé 's fordítá Nemzete hasznára.*” *Egy elmélkedésgyűjtemény, két magyar fordítás*. http://etdk.adatbank.ro/pdf/mai_berek.pdf (megnyitva: 2011. júl. 22.).

műveit.⁴ Másrészt: a *Meditationes sacrae* fordításakor Inczédi József a református tanokhoz igazította az elmélkedések szövegét,⁵ s így a *Liliomok völgye* elmélkedései és emblémáinak tartalma összhangba került a református hitelvekkel. Mihály Ferenc farestaurátor-művész tizenkét erdélyi és partiumi református templomban talált olyan díszítéseket, amelyek a *Liliomok völgye* emblémái alapján készültek,⁶ s amelyek – a darnói templom kivételével – ötvenéves időkereten belül jelentek meg. Az emblémák festett famennyezetekeket, karzatmellvédeket, illetve templompadok mellvédjeit díszítik, Marosvécs és Étfalva-Zoltán református templomában pedig a mennyezeten kialakított stukkódíszítések között kaptak helyet. Meggyőződésünk, hogy e templombelsőkben megjelenő ábrázolások nem csupán korabeli kedvelt és divatos ábrákról van szó, hanem az adott közösségnek vagy a közösség egy-egy kiemelkedő tagjának, előjáróinak hitelveit tükröző, tudatosan kiválasztott ábrákról. Vajon meghúzódik-e valamiféle tudatosság a marosvécsi református templom mennyezetét díszítő emblémák kiválasztásának hátterében? Jelen tanulmányban erre a kérdésre keressük a választ.

1. A stukkóemblémák elemzése

A marosvécsi templombelső kialakításában négy ábra található a *Liliomok völgye* illusztrációi közül. Mivel ezek közül csupán három jelenik meg a mennyezet stukkódíszísei között, a következőkben ennek a három emblémának az elemzésére szorítkozunk.⁷ Az emblémák az apszis felől haladva a következő sorrendben láthatók:⁸ 1. *Áldott szent szövetség*; 2. *Boldog keserűség*; 3. *Harcoljunk szívesen*. A három embléma közül a középső egy lombos fát ábrázol, amelyre kígyó tekeredik, a fa jobb oldalán egy emberi alak, bal oldalán pedig egy sárkányt eltipró oroszlán látható. A karzat feletti embléma háromfejű sárkánnyal küzdő, felfegyverzett harcost ábrázol. A szentély diadalíve előtti ábrán pedig a felhők közül egy kéz gyűrűt nyújt egy szárnyas, lángoló szív felé. A már teljesen fehérre meszelt templom boltozatán a három kartusba foglalt emblémát két oldalról egykor felirattal ellátott szalag keretezte. Az emblémák

⁴ Csepregi Zoltán: *Magyar pietizmus 1700–1756. Tanulmány és forrásgyűjtemény a dunántúli pietizmus történetéhez*. Budapest 2000, 49–50.

⁵ *Liliomok völgye*, 1745. Aprobatio. 4. számozatlan lap, verso.

⁶ Érszakácsi (1757–1760), Marosvécs (1770), Unoka (1773–1775), Magyarköblös (1778), Bánffyhunad (1780), Magyarókereke (1786), Visk (1789), Magyarbikal (1790), Étfalva-Zoltán (1792), Méra (1793), Zsurk (1794), Darkó (1834). Ld. Mihály Ferenc: *A viski református templom falképeiről*. Az ELTE BTK Művészettörténeti Intézet a *Colligite fragmenta! Örökségvédelem Kárpátalján és a Felvidéken* című konferenciáján tartott előadás anyaga (2009. május 6–8) (Kézirat). Köszönöm Mihály Ferenc szakmai tanácsát és a rendelkezésemre bocsátott képanyagot.

⁷ Az emblémákat abban a sorrendben tárgyaljuk, ahogyan azok a *Liliomok völgye* emblémái között követik egymást.

⁸ Az emblémákat feliratukkal nevezzük meg.

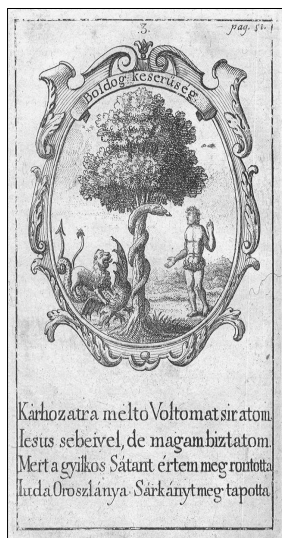
felső részét pedig kisebb feliratos szalag zárja, mely a mézsréteg alatt az egyes emblémák *Liliomok völgye* ábráin is látható mottóját rejti.

1.1. Boldog keserűség⁹

A *Liliomok völgye* az elmélkedéseinek harmadik tömbjét a *Boldog keserűség* feliratú embléma foglalja össze.¹⁰ Az embléma subscriptója ez:

*Kárhözatra méltó Voltomat siratom
Krisztus sebeivel, de magam biztatom.
Mert a gyilkos Sátánt értem meg rontotta,
Júda Oroszlánya Sárkányt meg tapotta.*

Az ábrát két, a szöveg tagolását követő egység alkotja. Az első egységben egy emberi alak áll egy fa jobb oldalán, melyre kígyó tekeredik. A kép második egységében, a fától balra egy sárkányt eltaposó oroszlán látható. A *Meditationes sacrae* elmélkedései között hasonló ábra található a 7. meditáció szemléltetésére, amely egy keresztet ábrázol, rajta töviskoszorú függ, a kereszt fölött a felhőből a kereszt jobbján álló, a hívő lelket jelképező embernek koronát lenyújtó kéz látható. Az embléma mottója és subscriptója megmagyarázza a

A vécsi templom mennyezetét díszítő emblémák előképe. Inczédi József: *Liliomok völgye*. H. n. (Nagyszeben) 1745. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtára.

⁹ Az embléma szerkezetének, egyes elemeinek részletes elemzését ld.: Benkő Tímea: Boldog keserűség. A reformátori megigazulástan ábrázolása a marosvécsi református templom mennyezetén. In: *Studia Doctorum Theologiae Protestantis*. A Kolozsvári Protestáns Teológia Kutatóintézetének Kötetei. 2011/I. Kolozsvár 2011, 327–339.

¹⁰ *Liliomok völgye* 50. és 51. lapja között. Az embléma a következő elmélkedések összegzését adja: 11. elmélkedés: *A megtestesülésnek titkáról*; 12. elmélkedés: *A megtestesülésnek hasznáról*; 13. elmélkedés: *Krisztus szenvedése hasznáról*; 14. elmélkedés: *Penitencia gyakorlása Jézus szenvedéséről*; 15. elmélkedés: *Hitnek gyakorlása Krisztus halálából*.

tövískoszorú és az embernek nyújtott korona kapcsolatát:¹¹ Krisztus szenvedése és kereszthalála által Isten ajándékként nyeri el a hívó ember az életet, az üdvösséget, amit itt a korona jelképez.

A korona, amely a Krisztus kereszthalála által nyert üdvösség jelképe, már a Krisztus szenvedéséről szóló 6. meditáció feliratában is megjelenik: *Crux Christi nostra corona est* (Krisztus kereszti a mi koronánk). A *Liliomok völgyében* ugyanezt az üzenetet hordozza a *Boldog keserűség* feliratú embléma első egysége, viszont azzal a különbséggel, hogy a keresztet az élet fája motívumával helyettesíti. Az embléma második, a sárkányt legyőző Júda oroszlánját ábrázoló egységében pedig – Krisztus kereszthalála mellett – szimbolikusan jeleníti meg Krisztus feltámadásának húsvéti örömhírét is: Krisztus, Júda oroszlánja legyőzte az itt a sárkány jelképével ábrázolt Sátánt és a halált.

Az embléma kompozíciójában az id. Lukas Cranach által kidolgozott „törvény és evangélium”, illetve „törvény és kegyelem” néven is ismert, úgynevezett megigazulás-képek szerkezetét követi, közelebbről a megigazulás-képek legtömörebb példáját, a weimari templom szárnyas oltárának középtábláján látható festmény szerkezetét. A képet a közepén látható nagypénteki kereszt tagolja két egységre: a kereszttől jobbra látható a törvény oldala, balra pedig – a kereszt jelképével egy egységet alkotva – az evangélium oldala. A kereszttől jobbra, ahol az addigi megigazulás képeken a törvény alá vetett, megváltásra szoruló bűnös Ádám állt, most maga a festő, Luther és Keresztelő János áll, aki éppen a megváltást szerző Megfeszítetre irányítja figyelmüket. A kereszttől balra pedig a halálon és Sátánon győzedelmeskedő, feltámadt Krisztus látható, amint egy emberi csontvázon és egy sárkányon tapos.¹² A *Boldog keserűség* motívú embléma ezt az ábrázolásmódot vette át, de nemcsak a Sátánt és a halált ábrázolja szimbolikusan (sárkány és csontváz), hanem magát Krisztust is, aki itt Júda oroszlánjaként jelenik meg.

---

¹¹ A 7. meditáció felirata *De fructu passionis Dominicae. Mea Spes est passio Christi*. A meditáció emblémájának mottója: *Durch Christi wunden bin ich geheilet Siehe Es 53 v. 3. – CORONA SPINEA salus mea*. A meditáció magyarázó verse (subscriptio; Lipcse 1707, 50. és 51. lap közé illesztett lap):

*Vulnera contemplor stillatia sanguine serta:
quantum CHRISTE tui pignus amoris adest.
– Gib Herr Jesu das dein hohn,
dornen Crantz und Schläge
Mir trost geb und solche Cron
in mein hertz einprege.*

Az illusztráció reprint kiadásban: *Johann Gerhard: Ein und fünfzig Gottselige Christliche Evangelische Andachten oder Geistreiche Betrachtungen. Poetisch bearbeitet von Burcard Großmann (1608)*. Hrg. Johann Anselm Steiger. Frommann–Holzboog Verlag, Stuttgart-Bad Cannstatt 2001, 543.

¹² Sachs, H. – Badstübner, E. – Neumann, H.: *Wörterbuch der christlichen Ikonographie. Christliche Ikonographie in Stichworten*. Koeler & Amelang Verlag, Leipzig 1973, 154–155.

A középkori keresztény művészet két jelentéssel használja az oroszlán szimbólumát, és pedig a Biblia képes beszédének megfelelően: negatív jelentéssel a gonoszt (Zsolt 22; Zsolt 90; 1Pt 5,8), pozitív jelentéssel pedig a feltámadt Krisztust, mint Júda oroszlánját jelképezi (1Móz 49,9 skk., Jel 5,5).¹³

Az oroszlánnak, mint a feltámadt Krisztus jelképének másik magyarázatával a Physiologus¹⁴ szolgál. Magyarázatában pedig abból a megfigyelésből indul ki, hogy az oroszlán nyitott szemmel alszik, azaz valójában sohasem alszik, és ebből vonja le a Krisztus-jelképre vonatkozó következtetést: az oroszlán olyan, mint a kereszten szenvedő Krisztus, akinek testi természete meghal (elalszik), de isteni természete továbbra is éber marad.

A *Liliomok völgye Boldog keserűség* mottójú emblémájának és id. Lukas Cranach weimari megigazulás-képének üzenete a kereszt és feltámadás lényegét foglalja össze: *Jézus halálra adatott bűneinkért, és feltámasztatott megigazulásunkért* (Róm 4,25). A Cranach-képek „törvény és evangélium” címe is visszacseng az embléma mottójában és subscriptiójában: boldog keserűség. A keserűség az ember bűnös, elesett voltából ered, amit az embléma magyarázó szövege így fogalmaz meg: *Kárhozatra méltó sorsomat siratom*. A magyarázó szöveg következő három sorában megfogalmazott boldogság pedig abból a szabadításból fakad, amelyet Krisztus kereszthalálával és feltámadásával szerzett a bűnös embernek.

1.2. Áldott szent szövetség

A marosvécsi templom szentély felőli mennyezetére olyan emblémát helyeztek, amelynek a *Liliomok völgye* negyedik tömbjét összefoglaló illusztráció az előképe.¹⁵

A *Boldog keserűség* embléma a marosvécsi templom mennyezetén

¹³ Sachs – Badstübner – Neumann: *i. m.* 239; ld. még Heinrich Schmidt – Margarethe Schmidt: *Die vergessene Bildersprache christlicher Kunst. Ein Führer zum Verständnis der Tier-, Engel- und Mariensymbolik*. C. H. Beck Verlag, 2007 (1. Aufl. in der Beck'schen Reihe): 80–82. Gertrud Schiller: *Ikongraphie der christlichen Kunst*. Band 3: Die Auferstehung und Erhöhung Christi. Gütersloher Verlag Gerd Mohn 1986 (1. Aufl. 1971), 132.

¹⁴ A Physiologus (gör.: „természettudós”): félig-meddig mesés állatok és állattörtenetek szimbolikus magyarázatainak gyűjteménye keresztény olvasók számára. Ld. Physiologus szócikk, in: *Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/P/Physiologus.html> (megnyitva: 2011. nov. 20.).

¹⁵ *Liliomok völgye* 72. és 73. lapja között. Az embléma a következő elmékedések összegzését adja: 16. elmékedés: *Bűnért való elégtétel*; 17. elmékedés: *Lelkünknek*

Az ábrán a felhők közül egy kéz gyűrűt nyújt egy szárnyas, lángoló szív felé. Az *Áldott szent szövetség* mottót viselő embléma subscriptója a következő:

*Eljegyzett magának drága Vőlegényem,
Kinek szerelmében van minden reményem.
Ég szívem s fel készült szárnyal igyekezik,
Édes öleiben oh mikor érkezik.*

A *Meditationes sacrae* kiadásában hasonló illusztráció található a Szentlélekről szóló 22. meditáció szemléltetéseként.¹⁶ Egyetlen szembeötlő különbség az, hogy ott a felhőből lenyúló kéz a gyűrűt nem egy szárnyaló, lángoló szív fölött, hanem egy hegyen épített város, vár fölött tartja.

A két ábrázolást összekötő jelkép a gyűrű, az eljegyzés szimbóluma, s lényegében mindkét embléma az Istennel való szövetséget jelképezi, amelynek Krisztusban lehetünk részesei a Szentlélek által. Feltűnő, hogy a *Liliomok völgye* éppen a Szentlélekről szóló elmélkedést hagyja ki az embléma által összefoglalt öt elmélkedés közül, éspedig azt az elmélkedést, amelyhez a *Meditationes sacrae* a hasonló felépítésű emblémát társította. Az *Áldott szent szövetség* mottót viselő embléma azokat az elmélkedéseket foglalja össze, amelyek címükben és az emblémák szövegei szerint elsősorban nem a Szentlélek munkáját hangsúlyozzák, hanem a középkori menyasszony–vőlegény allegória (Sponsa–Sponsus) párhuzamával Krisztus és a hívő lelki egyesüléséről szólnak. Az allegória párhuzama szerint Krisztus úgy pecsételi el magának a hívőt Szentlelke pecsétjével, ahogyan vőlegény jegyzi el jegygyűrűvel menyasszonyát, és Krisztus olyan misztikus egységbe vonja önmagával a hívőt, mint amilyen titokzatos a menyasszony és vőlegény közössége. A *Meditationes sacrae* 22. elmélkedése és emblémája egyértelműen tükrözi a gyűrű jelképes jelentését: a gyűrű a Szentlélek pecsétjét jelképezi, a Lélek általi keresztiséget, vagyis azt a szövetséget, amely révén a bűnös Krisztus megváltásában

---

Krisztussal való egyesüléséről; 18. elmélkedés: *Jézus nevének édességéről*; 19. *Szenteknek lelki megépítéséről*; 20. elmélkedés: *A Szenteknek Lelki-feltámadásáról*.

¹⁶ A 22. meditáció felirata:

*Homilia de Spiritus Sancto.
Electos Deus obsignat spiramine sancto.*

A meditáció emblémájának mottója: *Lege mich wie einen Siegel auf dein Herz Cant. 8. v. 7. Pone me ut signaculum super cor tuum.* A meditáció magyarázó verse (subscriptio; Lipcse 1707, 142. és 143. lap közé illesztet lap):

*Quid cupis a me, nam Tu das
atque exigis idem
te celbrem, dona si exigis út
rogitem.*

*Laß deinen geist, was du verheist
Herr Christ, in mein Hertz drücken
Daß keine noth, Ja selbst der Todt
Nicht mögen es verrücken.*

Az illusztráció reprint kiadásban: Johann Anselm Steiger 2001, 558.

részesedhet. Az *Áldott szent szövetség* embléma nem említi szó szerint a Szentlélek általi történő elpecsételés fontosságát. Az emblémához tartozó elmélgedések címei sem utalnak a Szentlélek megszentelő munkájára. A meditációk szövegei azonban úgy beszélnek az eljegyzés allegóriájáról, a Szentlélek pecsétjéről és a hit ajándékáról, a keresztségről, valamint Krisztus és a hívek egységéről, mint Isten kegyelmének különböző jelképekkel megragadott, de egyazon ajándékáról. Az emblémához tartozó 20. elmélgedés szövegében olvashatunk a Lélek által történő eljegyzésről, mint a hitben való megkeresztelkedés szükségességéről (Krisztusban való meghalás):

„Nem használ néked o bűnös ember a' KRISTUSnak dicsősséges feltámadása; ha tsak benned-is nem lészen minden-nap meg-újulása; valamint szükséges vólt az Emberi Nemzetnek, hogy a' KRISTUS fogantassék; megszülessék: meg-hallyon, de halálban ne maradgyon; úgy szükség néked-is különösen, hogy Ő te-benned is születtesék és valósággal fel-támadgyon: ellenben valamint minden fel-támadást megelőz a' halál; mert a' ki el-nem esett, a' fel-nem áll: úgy benned-is a' KRISTUS addig meg nem elevenedhetik; míg az Ő Ádám meg-nem feszítettik: a' belső Ember addig fel-nem kél; valamint a' külső él: s nem tettszik-meg a' Léleknek újsága; míg el-nem temettetik a' testnek ósága [...]; a' házassági életet meg-előzi az el-jegyzés; és a' hűséges szeretetre való kötelezés: hasonlóképpen a' Bárány Mennyegzőibe egy Lélek se vitetik; ha az élő Hit által néki el nem jegyeztetik; és a' Szent-Lélekkel mint záloggal számára nem gyűrűztetik.”¹⁷

A 17. elmélgedés (*Lelkünknek Krisztussal való egyesüléséről*) pedig így ír a Krisztussal való lelki egységről, annak megigazító és megszentelő hatásáról:

„[...] le-szálla az ISTEN Fia, és a' kárhozatba eset bűnös Emberi Nemzetből választta magának kedvest és szerelmetest: gyűlölséges vala az Atya előtt a' Meny-Aszszonynak Nemzete; de ő néki a' Vö-Legénynek keserves halála kedvességet nyerhete; hever vala a' Meny-Aszszony a' maga vériben, el-vettetve lévén a' földnek szinin természeti fertelmével; de ki-mosá ötet a' Vö-Legény a' Keresztségnek vizével; 's megtisztítá minden undokságától maga saját Vérével [...]. Nem vala a Meny-Aszszonynak hogy elé-járulhasson semmi öltözete; de a' Vö-Legény az ő nyakában vont aranyöltözetet vete; ada arany-peretzet s' függöket, azaz Mennyei szépséget, 's kegyességet, mellyek a' Szent Léleknek kente: Szegény vala a Meny-Aszszony, nem adhata jegyben semmi Jóságot; a' testi ábrázatot vévé-el jegyül a' Vö-Legény, és azt fel-vivén Menybe, ada a' helyet Szent Lelket, mint örök zálogot: [...] bóldog Lélek

¹⁷ *Liliomok völgye*, 88–89.

az, ki e' Lelki Házasság által a' KRISTUShoz köttetik; azzal a' KRISTUS-nak minden jó-téteménye közöltetik; [...]."¹⁸

A *Liliomok völgyében* az emblémához társított öt elmélkedés között nem találjuk sem a keresztségről (21. elmélkedés), sem a Szentlélekről szóló meditációkat (26. elmélkedés). A *Szent keresztség hasznáról* (21. elmélkedés) című meditáció közvetlenül az *Áldott szent szövetség* embléma elmélkedéseit követi, és a szentségekről szóló meditációkat vezeti be. A *Szent Lélek Istenről* című 26. elmélkedés pedig az egyházzal szóló meditációk sorát nyitja. A meditációk sorrendjéből azonban ésszerű szerkesztés rajzolódik ki, amelyben az említett elmélkedések összekapcsolják az egymást követő tömböket.

A *Meditationes sacrae* emblémájában a magasból lenyúló jobb kéz a Szentlelket jelképező gyűrűt egy erősített vár vagy város fölé nyújtja, a *Liliomok völgye* emblémájában pedig fölfelé szálló lángoló szárnyas szív fölé. Az első esetben az embléma szerkesztője a nyugati kereszténység első pünkösdi ábrázolásainak jelképeiből építkezik. A város megjelenik a pünkösdi történet talán legrégebbi ábrázolásában is, mint ami a mennyei Jeruzsálem, az egyház és a szentek közösségének jelképe, valamint az Isten jobbát jelképező, felhőből kinyúló kar is.¹⁹ Isten felhők közül kinyúló jobbj (Dextera Domini) Isten munkálkodását jelképezi minden képi ábrázoláson, és azt emeli ki, hogy mindez, amiről a kép beszél, Isten műve.

A szárnyas, lángoló vagy füstölgő szív gyakran alkalmazott jelkép, amely különösen kedvelt volt a meditáció-irodalomban. Találkozunk vele Johann Gerhard lelki atyja, Johann Arndt *Vier Bücher vom wahren Christentum* (1605/1610) képi programjában is. A *Meditationes sacrae* 1707-es lipcsei kiadásának címlapján Johann Gerhard portréja mellett hasonló elemekből megszerkesztett metszettel találkozunk. Az elmélkedés-gyűjtemények címlapemlémai jellegzeteségeinek megfelelően²⁰ a metszet összefoglalja a könyv központi üzenetét. A

¹⁸ *Liliomok völgye*, 78–79.

¹⁹ Ma a San Paolo fuori le mura székesegyházban őrzik Kopasz (II.) Károly Karoling-kori uralkodó harmadik bibliáját, amelyben a pünkösdi történet talán legrégebbi fennmaradt ábrázolása látható. A kép az Apostolok cselekedeteiről írt könyv címlapját díszíti, s rajta nyolcszögű, tizenkét tornyos városfal látható, amely egy kupolás házat zár körül védelmezően. Az építmény a történelmi Jeruzsálemre, a pünkösdi csoda helyszínére és a Jelenések könyvében leírt mennyei Jeruzsálemre, az egyház és a szentek közösségének jelképére is utal. A nyolcszögű forma azonban különösen ezt az eljövendő Jeruzsálemet jelképezi, hiszen a nyolcas szám a feltámadás és a teljesség szimbóluma. A tizenkét apostol házban és körben a fal mentén ül, középen pedig Mária. Minden apostol fején lángnyelv, Mária fején azonban nem. A kép felső részén pedig a felhők közül lenyúló kéz: az Atya jobbj fogadja a mennyet áttörő, mennybe menő Krisztust, aki így tör utat a Szentléleknek. Gertrud Schiller: In: *Ikongraphie der christlichen Kunst*. Band 4,1. Die Kirche. Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, Gütersloh 1976, 18–19. Az ábrázolás megtekinthető <http://patrimonio-ediciones.com/de/facsimil/die-bibel-von-st-paul> (megnyitva: 2011. 12. 8.).

²⁰ Knapp Éva – Tüskés Gábor: Irodalmi emblematika és emblémarepció Magyarországon 1564–1796. In: *Magyar Könyvszemle* 111 (1995/2), 160–161.

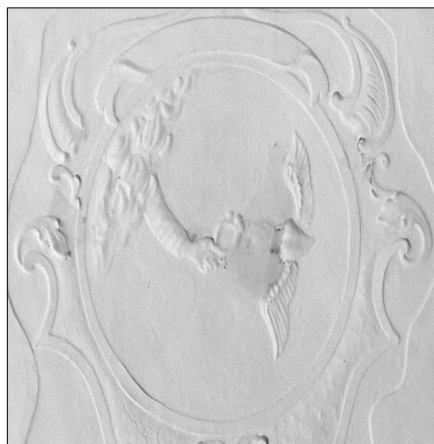

metszetbe szerkesztett szövegszalagokból azt is megtudhatjuk, hogy Johann Gerhard mit is ért meditáción, és mi a meditációs gyűjteményének célja:

*Cum urget moestitudo
Tunc curat poenitudo
Cum levat altitudo
Adest beatitudo.*²¹

A címlap szívszimbóluma végigkíséri a meditációkat, hiszen minden egyes meditáció emblémáját füstölő szív alakú medál keretezi. A lángoló szív a szeretet, az istenszeretet, a caritas jelképe. A szimbólum alapját többek között Lk 24,32 adja, ahol azt olvassuk, hogy a tanítványok szíve lángolt, amikor Jézus beszélt hozzájuk.²² Az ég felé felszálló füst az Isten által kedvesen fogadott áldozat szimbóluma (Káin és Ábel története);²³ de az ég felé felszálló imádságot is jelképezi, ugyanis az imádság a lélek áldozata (imaáldozat – sacrificium laudis). Benedek a Krisztusban hívő ember imaáldozatának nevezi a napszaki imaórákat, éspedig az ószövetségi reggeli és esti füstáldozat keresztényén párhuzamaiként.²⁴

A *Liliomok völgye* elmélkedésgyűjtemény *Áldott szent szövetség* feliratú emblémájának üzenete az előző, a *Boldog keserűség* feliratú embléma teológiai mondanivalója mentén halad tovább. A *Boldog keserűség* embléma azt mondta el, hogy mit jelent Krisztus kereszthalála és feltámadása. Az *Áldott szent szövetség* feliratú embléma pedig azt jeleníti meg szimbolikusan, hogy a mennybe ment Krisztus miként uralkodik a híveken a Szentlelke által: Krisztus megváltó művének gyümölcséből úgy részesülünk, hogy azt a Szentlélek ajándékával, a hittel fogadjuk és a keresztség szövetségében beoltatunk Krisztus testébe. Ennek a

Az *Áldott szent szövetség* embléma a marosvécsi templom mennyezetén

²¹ A metszet elérhető: Johann Gerhard: *Meditationes sacrae, ad veram pietatem excitandam, interioris hominis profectum promovendum accomodate, item Exercitium Pietatis quotidianum quadri-partium*. Lipsiae 1707. http://books.google.ro/books?id=svs8AAAACAJ&dq=%22Meditationes+sacrae+ad+veram+pietatem%22&hl=hu&pg=PR7&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (megnyitva: 2011. dec. 6.)

²² Cesare Ripa: *Iconologia*. Balassi Kiadó – Magyar Képzőművészeti Főiskola, Budapest 1997, 95.

²³ Rauch címszó, in: Hartmann, P. W.: *Das Große Kunstlexikon*. http://www.beyars.com/kunstlexikon/lexikon_8834.html (megnyitva: 2011. júl. 20.).

²⁴ A füstölő oltáron („aranyoltár”) naponta kétszer mutattak be füstölő vagy illatáldozatot (2Móz 40,5.26). Füst szócikk, in: Bartha Tibor (szerk.): *Keresztén bibliai lexikon* I. Kálvin Kiadó, Budapest 1993, 506–507.

szövetségnek a záloga, pecsétje a gyűrű által jelképezett Szentlélek. A kereszt-ség azt jelzi, hogy Lélek által hitre jutott (lángoló szívű) emberben a meghal az óember, és feltámad a Krisztussal közösségben élő új ember (Krisztus fel-öltözteti menyasszonyát, és hozzá illő új ruhát ad reá; ld. a 17. elmélkedést). A megszentelődés útját járó ember új teremtés, aki ugyanakkor szüntelenül vágyakozik arra, hogy teljes, végérvényes közösségre jusson Krisztussal, és reménykedik abban, hogy a Krisztusban nyert új élete majd kiteljesedik Isten országában. (*Hogy legyünk mi magasztalására az Ő dicsőségének, akik előre re-ménykedtünk a Krisztusban: Akiben ti is, minekutána hallottátok az igazságnak be-szédét, idvességetek evangéliumát, amelyben hittetek is, megpecsételtettetek az ígé-retnek ama Szentlelkével. Ef 1,12–13*).

1.3. Harcoljunk szívesen

A *Harcoljunk szívesen* mottóval ellátott embléma a *Liliomok völgye* elmélke-dései közül a hetedik elmélkedéscsoport mondanivalóját összegzi.²⁵ Az emblé-ma subscriptiója:

*Három fejű Sárkány áll előttünk kartzal.
Mert Világ, Test, Sátán velünk egygyütt hartzal.
Pais a hit ezzel nyilait elüzem.
Fegyver a könnyörgés mindhármát legyőzem.*

Az embléma kisebb eltéréseket mutat a *Meditationes sacrae* megfelelő illusz-trációjához viszonyítva. Ott szinte teljesen azonos ábrázolást találunk a 27. me-ditáció szemléltetésére,²⁶ de a pajzsral, sisakkal, karddal felfegyverzett harcos-nak egy oroszlánnal kell megharcolnia. A harcos kardja, pajzsa és sisakja fölött olvasható egyszerű feliratok segítenek a kép egyes elemeihez rendelt allegori-kus üzenetek értelmezésében. A kard Isten szava, az Ige (*Wort Gottes* – Zsid 4,12), a pajzs a hit (*Glaube*), a harcos maga azonban nem egyszerűen az újjászületett,

²⁵ *Liliomok völgye*, 140. és 141. lapok között. Az embléma a következő elmélkedé-sek összegzését adja: 31. elmélkedés: *A Sátán kísértéséről*; 32. elmélkedés: *Angyalok őri-zetéről*; 33. elmélkedés: *A kísértések hasznos voltáról*; 34. elmélkedés: *A keresztény szenvedésről*; 35. elmélkedés: *A kísértet meggyőző állhatatosságról*.

²⁶ A 27. meditáció felirata: *De insidiis diabolicis. Quis norit daemonis astus?* A meditá-ció emblémájának mottója: *Hilff daß ich widerstehe im glaubeben. 1 Petr 5,9. Conf. Eph. 6,14. State succincti lumbos vestros in veritate. Etc.* A meditáció magyarázó verse (sub-scriptio; Lipcse 1707, a 180. és a 181. lap közé illesztet lap):

*Ecce Leo frendit Satanos sua spicu-
la vibrat:
Ut fidei clypeus me tueatur,
age.
Wann billig bebt, wann nur anhebt,
der Löwe hier zu brüllen:
Rett uns herr Crist und laß die list,
durch glaubens waffen stillen.*

Az illusztráció reprint kiadásban: Johann Anselm Steiger, 2001, 563.

új életben járó ember, hanem maga Jézus (a sisak fölötti felirat: *Jesus*). A kép a lelki fegyverzetet ábrázolja (Ef 11,13–17.). Erre utal a német és a latin mottó is. A keresztény ikonográfiában többfajta értelemben is megjelenhet a vadállattal – oroszlánal vagy sárkánnyal – küzdő emberi alak. A *Boldog keserűség* feliratú emblémánál is láthattuk, hogy a kompozíció lehet a halál és bűn felett győzedelmeskedő Krisztus jelképe is. A sárkányt legyőző harcost azonban Szent György lovaggal és Mihály arkangyallal is szokták azonosítani, de lehet a hívő keresztény jelképe is. Az embléma mottója és a subscriptio magyarázata segít kiválasztani a többféle értelmezési lehetőség közül a megfelelőt. A mottó (*Harcoljunk szívesen*) többes szám első személyben olvasható. Ezt az igealakot liturgikus többes számnak, liturgikus „mi” formulának is nevezik: a liturgiában előforduló felszólításokhoz hasonlóan (*Imádkozzunk! Bánjuk meg bűneinket!*). Az ilyen megfogalmazás az egyénhez, a hívők közösségének tagjához intézett felszólítás.²⁷ Az ábrán látható, sárkánnyal küzdő emberi alak tehát, a világban élő, a kísértésekkel naponként megküzdő újjászületett embernek és gyülekeze-ti közösségének az allegóriája.

A *Harcoljunk szívesen* feliratú embléma szerkesztésében eltérések láthatók a latin, illetve német illusztrációhoz képest. Ezek az eltérések a *Boldog keserűség* mottót viselő emblémájával vannak kapcsolatban. Mivel a *Liliomok völgye* 3. emblémájában (*Boldog keserűség*) az oroszlán a feltámadt Krisztust jelképezte, tehát a jelkép pozitív jelentését alkalmazták, alig néhány oldallal tovább, a 7. emblémában (*Harcoljunk szívesen*) nem használhatták a Sátán, a gonosz jelképeként negatív töltettel.²⁸ A *Liliomok völgye* esetében nehezen találtak volna a 3. emblémában alkalmasabb jelképet a halálon és a Sátánon győzedelmeskedő feltámadt Krisztus megjelenítésére, mint Júda oroszlánját. Azonban a *Harcoljunk szívesen* emblémánál a metszetek készítőjének nem kellett feltétlenül az oroszlán szimbólumához ragaszkodnia, hiszen több olyan jelkép közül választhatott, amely a gonoszt ábrázolja a keresztény ikonográfiában. Ezért a *Liliomok völgye* 3. emblémáján a gonosz ellen küzdő hívő ember háromfejű sárkánnyal küzd, és nem oroszlánal, mint a *Meditationes sacrae* esetében.

A sárkány szimbolikus jelentése tekintetében figyelemre méltó, hogy a három fej közül az egyik emberarcot ábrázol. Az embléma subscriptiója meg is fejtja ennek jelentését. A három fej: a test, a világ és a Sátán kísértései. Az emberi test kísértéseit az emberarcú sárkányfejjel ábrázták. Ez a hármas – test, világ, Sátán – az embert Istentől elválasztó bűn régi egyházi értelmezése. Az újszövetségi levelekben több helyen is olvashatunk arról, hogy a Krisztusban

²⁷ Kép, mottó és subscriptio viszonyáról ld.: Dietmar Peil: Johann Arndt. In: Dietmar Peil: *Zur „angewandten Eblematik” im protestantischen Erbauungsbüchern. Dillherr, Arndt, Francisci, Scriber*. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg 1978, 60. <http://epub.uni-muenchen.de/4900/1/4900.pdf> (megnyitva: 2011. júl. 25.).

²⁸ A *Meditationes sacrae* emblémáinak estében az ellentmondás veszélye nem állt fenn, mivel ott a feltámadt Krisztus egyik meditáció-illusztrációján sem jelenik meg allegorikus ábrázolásban.

meghalt és feltámadt újjászületett embernek miként kell küzdenie saját maga és a világban rejlő minden kísértés ellen (Kol 3,1–10), miként kell magára öltönie Krisztust ebben a harcban (Róm 13,12–13), illetve, hogy ez a küzdelem a megszentelődés része (1Thessz 4,1–12). Ez utóbbi tanítást a meditációk is kifejezésre juttatják, és pedig azáltal, hogy már az előző, az *Áldott szent szövetség* emblémához tartozó elmélkedésekben is szó van a Lélek által Krisztusban újjászületett ember naponkénti harcáról:

„[...] Sőt nem elég, hogy a' KRISTUS tsak egyszer támadgyon-fel bened; hanem minden-napi feltámadásában-is szorgalmatosnak kell lenned: mert az ó Ádám-is fel-kelni mindenkor erőlkedik; ha rá nem vigyász, hamar meg-elevenedik: minden nap hát meg-feszítsed; hogy a' KRISTUST építsed; [...] néked se lesz közöd a' Mennyei Bóldogsággal; ha tsak a' KRISTUS fel-nem támad benned 's nem él ott valósággal: a' KRISTUS titkos Testének tagjává senki nem lészen; valakiben a' KRISTUS nem él 's életet tőle nem vészen: nem-is mehet a' Szentek seregébe, melly immár győzedelmeskedik; ha e' Földi Szentekkel híven nem vitézkedik.”²⁹

Az embléma teológiai üzenete kapcsolódik az előző embléma mondanivalójához. Ott a hívő lélek megszentelődésének egyik mozzanatát ábrázolták. Az újjászületett ember élete azonban nem statikus, állandó, hanem dinamikus. Maga az újjászületett ember pedig egyszerre van megigazított és bűnös állapotban (simul iustus et peccator). A *Harcoljunk szívesen* embléma azt mutatja be, hogy mit jelent az új életben járás az újjászületett ember számára. A keresztény ember naponkénti harcát úgy ábrázolja, mint amelyben a hívő ember hasonlóná válik Krisztushoz, akinek testébe beoltatott a Szentlélek által és akivel lelki közösségben él. A *Meditationes sacrae* hasonló emblémája szerint az újjászületett ember nincs egyedül a harcban, hiszen amikor magára ölti a lelki fegyverzetet, magát Krisztust öltözi fel a Szentlélek által. Nem csupán az óember hal meg benne, hanem feltámad benne az új ember is, akire érvényes lesz az apostol kijelentése: *Élek többé nem én, hanem él bennem a Krisztus* (Gal 2,20). Az *unio mistica* eredetileg a Johann Gerhard szerinti értelmezésben jelenik meg emblémákon. Ő – Luthert követve – a hívő lélek és az Úr Krisztus közösségét, misztikus egyesülését a *communicatio idiomatum* felől értelmezte.

A *Harcoljunk szívesen* embléma a marosvécsi templom mennyezetén

²⁹ 20. elmélkedés, *Liliomok völgye*, 89.

A *communicatio idiomatum* párhuzama szerint a megigazulás és megszentelődés folyamatában titokzatos csere játszódik le: a Krisztus és a Szentlélek ajándékában részesedő hívő lélek kicseréli jellemző tulajdonságait. Vagyis: Krisztus magára veszi az ember tulajdonságait (bűnt, szenvedést, halált, Isten bűn miatti haragját), az emberre pedig átruházza (imputat) saját igazságát és az örök életet. Gerhard tehát az *uniót* a *iustificatio* és az *imputatio* felől értelmezi.³⁰ A bűnös ember megigazulását, mint ennek a csodálatos cserének a folyamatát Luther is szemléltette az Énekek éneke menyasszony-vőlegény viszonyának példájával.

2. Megigazulás, megszentelődés és új életben járás Kálvin teológiájában.

A *Liliomok völgye* című elmélkedésgyűjtemény három emblémája elemzésének segítségével megfogalmazhattuk a marosvécsi templom stukkómennyezetét alakító három embléma képi üzenetét. Johann Gerhard azonban a lutheránus ortodoxia képviselője volt és a lutheránus ortodox dogmatika szentírás-értelmezésére támaszkodva fogalmazta meg elmélkedéseit, az emblémák pedig ezeknek mondanivalóját foglalják össze képekben. De vajon hogyan viszonyul az elmélkedések és emblémák mondanivalója a református teológiához, illetve hogyan jelenik meg a megigazulás, megszentelődés és új életben járás a Kálvin tanításában?

Kálvin így vall a megigazulás és megszentelődés viszonyáról:

„Krisztus csak azt igazítja meg, akit egyúttal meg is szentel. Ezek a jótétemények ugyanis örök és elválaszthatatlan kapcsolatban vannak egymással (akárcsak a nap melege és a nap fénye). Bár a kettő között különbséget teszünk, mindazonáltal (a nap) *Krisztus* ezt a két dolgot elválaszthatatlanul *egyesíti* magában. (Ahol ti. ott van a nap melege, ott van a fénye is.) – Igazságot akarsz hát Krisztusban elnyerni? Akkor előbb Krisztust kell a magadévá tenned. Őt azonban nem teheted magadévá anélkül, hogy az ő megszentelésének részese ne légy, mert hiszen Őt darabokra tépni nem lehet.”³¹

A megigazulás és megszentelődés tehát egy összetartozó egészet alkot. A kettő viszonyát nem időbeni egymásutániség, de nem is ok-okozati viszony határozza meg, hanem közös alapjuk a Szentlélek által a hitben megvalósuló közösség Krisztussal (*communio cum Christo*). Ebben a „misztikus egység”-ben, közösségben Krisztus valóságosan és személyesen van jelen a hívő életében. A megigazulás és megszentelődés ennek a közösségnek kettős hatása,

³⁰ Johann Anselm Steiger: *Johann Gerhard (1582–1637). Studien zu Theologie und Frömmigkeit des Kirchenvaters der lutherischen Orthodoxie*. Frommann – Holzboog Verlag, Stuttgart-Bad Cannstatt 1997, 94–97.

³¹ Inst. III. 16,1; Török István: *Dogmatika*. Free University Press, Amsterdam 1985, 412.

amelyet Kálvin „kettős kegyelem”-nek nevez. A tanítás szerint a megszentelődés nem a megigazulás eredménye, hanem éppen úgy, mint a megigazulás, a megszentelődés is a Krisztussal való közösségből ered.³² Ugyanakkor, ha a megigazulást tettnek, cselekedetnek (actus) tekintjük (Isten felmentő ítéletének kimondása), a megszentelődés ezzel szemben az egész életet végigkísérő folyamat.³³ Ebben a folyamatban a hívő ember állandó harcban áll elsősorban önmagával, az új ember az óemberrel, de az ördöggel és a világgal is.³⁴ Miközben Krisztus egyháza, és azon belül az egyes hívek folytonosan úton vannak a megszentelődés útján, a naponkénti újjászületésben fokozatosan átváltoznak Krisztus képére.³⁵

3. Összefoglalás: a marosvécsi református templom mennyezetének ikonográfiai programja

A marosvécsi református templom mennyezetét díszítő három embléma egyrészt Johann Gerhard *Meditationes sacrae* című elmélkedésgyűjteménye teológiájának összefoglalását adja. Értelmezése szerint a teológia terapeutikus jellegű, gyógyulást, vigasztalást nyújt a bűnös és kárhozatra méltó volta miatt bánkódó embernek. Johann Gerhard, aki eredetileg a halálra készülve, saját maga vigasztalására írta meg művét, a kiadásra átszerkesztett gyűjteménnyel arra akarja rávezetni olvasóját, hogy a Szentírás segítségével naponként elmélkedjék Krisztus üdvtette felett és járja végig a bűnbánat és megvigasztalódás, a lélekben való meghalás és megelevenedés útját: az Igével való közösségben nyert Szentlélek öldökölje meg benne az óembert, és keltse életre benne az Istennek szolgáló új embert.³⁶

A marosvécsi templomot három embléme díszíti. Ezeket a *Meditationes sacrae* Inczédi József *Liliomok völgye* címmel megjelent magyar nyelvű fordításából választották ki, és pedig azokat, amelyek legtömörebben ábrázolják az elmélkedésgyűjtemény célját, teológiai mondanivalóját: 1. *Boldog keserűség* – bűnbánat és Krisztus üdvtettéből nyert megvigasztalódás hit által – a megigazulás. 2. *Áldott szent szövetség* – megszentelődés. 3. *Harcoljunk szívesen* – új életben járás.

³² Alister E. McGrath: *Bevezetés a keresztény teológiába*. Osiris Kiadó, Budapest 1995, 341–432.

³³ Békési Andor: Kálvin, a Szentlélek teológusa. In: *Evangéliumi kálvinizmus. „Az evangéliumi kálvinizmus füzetei” sorozat rövidített, szerkesztett és kiegészített kiadása egy kötetben*. Kálvin János Kiadó, Budapest 2009, 23.

³⁴ Krisztus királyságának haszna, hogy „lelkiismeretünk felszabadul, és mi – megtelve annak gazdagságával – igazságban és szentségben élhetünk, és hatalmat nyerünk arra is, hogy legyőzhessük lelkünk ellenségeit: az ördögöt, a bűnt, a testet és a világot” (Genfi Káté VI. 21.). Idézi Fejes Sándor: A megszentelődés háttere és értelmezése Kálvinnál. In: *Evangéliumi kálvinizmus. „Az evangéliumi kálvinizmus füzetei” sorozat rövidített, szerkesztett és kiegészített kiadása egy kötetben*. Kálvin János Kiadó, Budapest 2009, 57.

³⁵ Fejes Sándor: *i. m.* 54–55.

³⁶ Johann Gerhard *Meditationes sacrae* teológiájáról, ld. Benkő Tímea: *i. m.* 329–333.

A két utóbbi embléma üzenete szétválaszthatatlanul kapcsolódik egymáshoz. Bár az emblémák mottója, subscriptója és képi üzenete ezeket a tartalmakat egy-egy ábrára vonatkozóan közli, az *Áldott szent szövetség* és a *Harcoljunk szívesen* feliratú emblémákhoz tartozó elmélkedésekben olyan gondolatokat olvashatunk, amelyek a másik embléma tartalmához is kapcsolódnak. Már az *Áldott szent szövetség* elmélkedéseiben is szó van az újjászületett ember naponkénti harcáról és a *Harcoljunk szívesen* emblémához tartozó elmélkedésekben is szó van a Szentlélek megújító, megszentelő munkájáról, valamint a Krisztussal való közösségről.

Bár a *Liliomok völgye* lapjain az emblémák a fenti elemzésnél is szem előtt tartott sorrendben követik egymást, a marosvécsi templom mennyezetén más a sorrend: a *Boldog keserűség* mottót viselő embléma középre került. A sorrendváltoztatás hatására nem merül fel annak gondolata, hogy a megigazulást és megszentelődést egymásutániségben szemléljük, hiszen így a mennyezet ábrázolásai teljes egységben jelenítik meg a két mozzanatot.

A marosvécsi mennyezet ikonográfiai programja tehát a bűnös ember megváltásáról és megszentelődéséről szóló tanítást szemlélteti, éspedig annak Kálvin szerinti értelmezésében. A középpontban, a mennyezet közepén Krisztus kereszthalála és feltámadása áll (*Boldog keserűség* – életfa, Júda oroslánja legyőzi a Sátánt). A megigazulás és megszentelődés kettősségében a Szentlélek helyreállítja az ember istenképűségét Krisztusban (*Áldott szent szövetség* és *Harcoljunk szívesen*) azokban, akik hittel fogadják Krisztus szabadítását (*Boldog keserűség* – Ádám). A Lélek által elnyert szabadságában újjászületett ember képessé válik a gonosz elleni harcra, amit valójában Krisztus benne lakó lelke harcol meg. Az emblémák ezt úgy juttatják kifejezésre, hogy míg a megigazulást megjelenítő *Boldog keserűség* emblémában Krisztus harcol a Sátán ellen, az új életben való járását ábrázoló képen a hitben újjászületett, a Krisztust magára öltő ember küzd meg a gonosszal. Eszerint tehát a megigazulás és megszentelődés nem csak a kegyelemből, hit által, Krisztus érdeméért elnyerhető ajándékot jelenti, hanem azt az új életvitelt is, mely az óember naponkénti megöklése és az új ember naponkénti meglevenedése által az engedelmes szolgálatban nyilvánul meg.